

Komáromi Tünde

Terepek, témák, dilemmák

Hogy mi történik egy kutatás során a terepen, azaz a kutató és a kutatott emberek közti interakcióban, az nagyon sok tényező függvénye. Befolyásolják a terep társadalmi és kulturális sajátosságai, valamint politikai kontextusa. Fontos tényező a kutató etnikai hovatartozása, származása, lakhelye és munkahelye és mindezek kapcsolata a tereppel, az ott élő emberekkel. Nem mindegy, hogy nő vagy férfi a kutató, de az életkora, élettapasztalata s családi állapota sem mindegy. Továbbá az sem, hogy egyedül vagy társával, netán egész családjával megy-e terepre, és ott csak rövid időt tölt egyszerre, vagy huzamos ideig marad, s ha igen, együtt lakik-e helyiekkel vagy külön lakásban. Számít a kutató személyisége, mert elsősorban azoktól fog sokat tanulni a helyi társadalomról és kultúráról, akikkel jól tud kommunikálni, és közülük lesznek olyanok is, akik a barátaivá válnak. Számít továbbá a kutatás témája, valamint hogy azt előtte kik és hogyan kutatták, vagy mi mást kutattak, vizsgáltak azon a terepen előtte. Sok múlik azon, hogyan kérdez, és hogyan hallgat meg a kutató, illetve, hogy megnyílik-e ő maga is. A baráti, avagy bármilyen más bizalmi kapcsolat olyan kutatási téma esetén, amely nem a nemzeti kultúra büszkén őrzött kincseit érinti, hanem a társadalmi élet feszültségekkel, fájdalommal terhelt vonatkozásait, igen nehezzé teszi a későbbi feldolgozást és publikálást.

Az egyetem elvégzése óta (1995) három hosszú távú terepmunkát végeztem: Aranyosszéken, Oroszországban, Moszkva közelében, illetve Mezőségeen. Többnyire kényes témákat vizsgáltam, ezért állandó dilemma számomra, hogy mit és hogyan publikálhatok.

Kortársboszorkányság-témájú doktori disszertációm megírása volt az első olyan alkalom, amikor erősen el kellett gondolkodnom az anonimizálás kérdéséről. Ebben a témában legtöbbet otthon kutattam, ott, ahol édesanyám és közeli rokonaim élnek. Huszonéves fiatalként (a 90-es években) a helyi társadalom szövetébe akartam belemélyedni, azokba az indulatokba és érzelmekbe, képzetekbe és gyakorlatokba, amelyek az embereket mozgatják. Hogyan tisztelik vagy lépik át egymás vagy a tulajdon határait? Hogyan értelmezik és magyarázzák a súlyos betegséget, szerencsétlenséget, halálesetet? Miért merül fel a halál lehetséges okaként az átok? Ha a helyi társadalom, a családok, rokonok, szomszédok kapcsolatainak sebeit és a sebzés lehetségesnek tartott módjait tárja fel egy kutató, akkor tudatában kell lennie annak az óriási felelősségnek, amellyel a bizalmukért tartozik.

Kezdetől úgy láttam, hogy a rontással kapcsolatos hiedelmek szerepe életbevágó. A doktori védés során (2005) heves vitát váltott ki a hagyományos néprajzi és a szociálintropológiai kutatói szemléletek egymásnak feszülése. Meg kellett győződnöm bírálóimat afelől, hogy egy ilyen téma esetén a fehér foltoknál fontosabb a mély titkokat megosztó emberek védelme, a bizalmukkal való vissza nem élés. De ott élő családtagjaimat és legvégül önmagamat is védenem kell. Seholy sem egyszerű ilyen témát kutatni: otthon és felvállaltan a legkevésbé. Miután beszélgetőpartnereim pontosan tudták, mit kutatok, és mi a szándékom velem, azt viszont kevesebben láthatták át, hogy milyen komplikációkkal járna a valós nevek publikálása, nekem kellett megvédenem őket. A személyek és a helység nevét cseréltem

Komáromi Tünde (1970) – néprajzkutató, antropológus, egyetemi docens, PhD, Károli Gáspár Református Egyetem, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest, komaromituende@gmail.com

le olyan fiktív nevekkal, amelyekről úgy vélem, természetesen illeszkednek a helyi névadási szokások kontextusába. A tájegység neve megmaradt. Nem csak egy faluban kutattam, s ezt is sokan tudták, viszont statisztikai és más adatok alapján a falu így is elég könnyen azonosítható. Mégsem mindegy senkinek, aki érintett, hogy saját neve áll-e a dolgozatban és könyvben, éppen ezért továbbra is fontos lenne a kollégáknak szolidaritásból kerülni a falu megnevezését, ha a munkámra hivatkoznak. Olyan sokan kutattak már ebben a témában hajdani, hasonló témában írott szakdolgozatom óta (1995), hogy bőven van, amivel összevetni a kutatásom eredményeit. A részletgazdag eredmény, a sok-sok történet remélem, mind azt bizonyítja, hogy bár a nevek igen, maga a mű nem fikció.

A következő alkalom, amikor igen nehéz volt a terepmunka után írni a felgyült anyagról, az oroszországi ortodox demonológiával, exorcizmussal, megszállottsággal és megtéréssel kapcsolatos kutatásom volt (2006–2009). Ebben az esetben a terepen meg kellett küzdenem az idegen nyelv és kultúra tanulásával, majd az egyház képviselőinek gyanakvásával, hiszen leginkább az egyházellenes sajtótermékeket idézte fel bennük, ha megtudták, hogy „Nyugatról” jöttem kutatni (Németország, Max Planck Szociálintropológiai Intézet). Kihallgatásszerűen kérdezett ki a szerzetesi közösség lelki atyja, hogy honnan jöttem, ki küldött, mit akarok, hol és hogyan írom majd meg, illetve mennyit fizetnek érte. Román állampolgárságom ezekben a helyzetekben irreleváns volt: csupán az számított, hogy én, mint nemkívánatos idegen elem, milyen ódiomot hozhatok a nyakukba. Minderre rátevéődött egy generációkon át megélt félelem a hangfelvételektől, aminek következtében memorizálnom kellett rengeteg beszélgetést, majd éjszaka lejegyezni. Ritkán jutottam olyan helyzetbe, ahol hangfelvételt készíthettem, s olyanba még ritkábban, ahol kamerát vehettem elő. Terepmunkám második félévében s még inkább későbbi látogatásaim alatt, mikor már barátaim voltak a klérus körében, ők fotóztak, filmeztek számomra kérés nélkül, ajándékba, nekem viszont igencsak meg kell gondolnom, hogy mit kezdek ezekkel az anyagokkal. Továbbá, pap és szerzetes barátaim, bár mindannyian tudták, mit kutatok, miért vagyok ott, számos olyan információt osztottak meg velem, amelyet később sem illik másként kezelni, mint amit egy barátság keretében hallottam. Ezeket a dolgokat sohasem írtam meg. Legközelebbi barátom, akinek kulcsszerepe volt a terepmunkámban, mert általa tudtam végül jó kapcsolatokat kiépíteni papokkal, szerzetespapokkal és hívekkel, meghalt már. Neki már nem mondhatom el, mit írok meg, de ebben az esetben elkerülhetetlen, hogy használjam, amit tőle tanultam: az orosz ortodox egyházzal, az ortodox vallással, az egyházi szertartásokkal, az orosz kultúrával, mentalitással kapcsolatos dolgokon kívül az orosz nyelvtudásom nagy részét. Az ő esetében szét kell választanom a tabuként kezelendő személyeset a közérdekűtől.

A kutatás speciális kontextusa miatt ebben az esetben majdnem lehetetlen a város nevét elhallgatni, hiszen központi jelentőségű a kortárs orosz ortodoxiában (Szergijev Poszád város, Szentháromság – Szent Szergij kolostor). Ugyanígy lehetetlen eltitkolni az ördögűző szerzetes atya nevét, mert annyira egyedi a szerepe, és híres otthon és külföldi ortodoxok körében. Ebben az esetben az ördögűző atya és a város nevét nem, de mások neveit megváltoztattam, és igyekeztem annyira diszkrétan írni a személyekről, hogy lehetőleg ne legyenek azonosíthatóak, akik megosztották velem démoni megszállottsággal kapcsolatos tapasztalataikat, illetve súlyos kríziseikről beszéltek. Itt fontos tényező, hogy egy körülbelül százezres lakosságú városról van szó, és a nekem megnyíló emberekről a környezetükben általában semmit nem tudnak – tehát a történet alapján aligha felismerhetőek. De az embert minden elővigyázatossága esetén is éri meglepetés: egyik szerzetes barátom amerikai ismerőse elolvasta a tanulmányomat, és azt állította neki, hogy róla írtam. Ez nem igaz, így nyugodt lélekkel igyekeztem megnyugtatni, de nem volt egyszerű, mert nem olvas angolul. Nyilvánvalóan

sok, a peresztrójka idején és közvetlenül utána megtért fiatal története tartalmaz hasonló vonásokat. Innen adódhatott a félreértés.

Harmadik hosszú távú terepmunkám (2014–2018) majdnem „otthoni” terepmunka, de ezúttal mezősegi, olyan faluban, ahol korábban sosem jártam. Itt két okból kell figyelnem arra, hogy védjem az érintett személyeket. Egyrészt van egy befogadó családom, akiknek hálával és tapintattal tartozom, a felajánlott otthonért, rengeteg segítségükért, szeretetükért és bizalmukért. Másrészt a helyi papok és hívek viszonyával kapcsolatos információkkal is tapintattal kell bánnom. Nem adhatom ki a falu nevét, sem olyan adatokat, amelyek révén bárki könnyen felismerheti a helységet vagy az ott szolgáló papokat. Kényes kérdés több is van. Az egyik a papok szolgálatával, viszonyulásmódjával kapcsolatos. Kutatásom egyik célja az volt, hogy megértsem, miért fordulnak ortodox papokhoz segítségért a magyar református emberek is a faluban – vagy miért mennek ortodox kolostorokba, szent sírhoz, miért keresnek meg szerzeteseket, miért vesznek részt ortodox gyógyító szertartáson (szentkenet-szertartáson), és hogyan gyűrűzik be mindennapi családi életükbe az ortodox vallásgyakorlat számos eleme a szenteltvíz használatától a tömjén használatáig, vagy éppen az ortodox böjtig és imáig. Hogyan kezd el egy református család ilyen vallásgyakorlattal élni, titokban, a négy fal közt, legfeljebb legközelebbi román barátjuk tud róla, senki más. Igen gyakori, hogy a helyi magyar pap sem tud semmit – vagy nagyon keveset – hívei vallásos „kölszönzéseiről”, segítségkéréseikről, zarándokútjaikról, mert előtte nem beszélnek ezekről a tapasztalatokról. Sok esetben én is több év után, amikor már szinte családtagként fogadtak, akkor hallottam a legfájóbb, legmeggrázóbb történeteket, márpedig a zarándokutak, a segítségkérés általában ezekkel kapcsolatos. Egész más a falubeli román ortodoxok viszonyulásmódja ugyanezekhez a kérdésekhez, hiszen az ő esetükben nem titok, hogy hol kérnek segítséget. Mégis bőven van ok arra, hogy valódi neveiket titokban tartsam: görögkatolikus-ortodox ellentét, rontástörténetek, helyi romákkal kapcsolatos gyanakvás és vádak stb.

Ez a terepmunka sok olyan gyümölcsöt is termett, amit talán leginkább az előttem ott járó kutatóknak, hosszas otlétemnek és türelmemnek köszönhettem: a falu 20. századi történetével, a helyi szokásokkal kapcsolatos sokórás hangfelvételektől a legalább ilyen hosszú élettörténetekig. Ez az anyag éles ellentétben áll az anonimizálás szempontjából mindennel, ami kitézett kutatási témám volt. Jó lenne hálából visszavinni, nagy kincs volna a helyieknek. De ez sem lesz egyszerű, hiszen sokan szívesen olvasnák a kötetben nevüket, általában a neveket, mások meg igencsak kínosan lennének érintve bizonyos szövegek láttán. Nagy körültekintéssel, részletek kihagyásával talán elérhető, hogy megszülessen egy ilyen hála- és ajándék kötet. De akkor mi lesz azzal a monográfiával, amit fő témámról írok, és amelyben kénytelen vagyok fiktív neveket használni? Egyelőre megoldhatatlan dilemma.

Végül, összegzésképpen elmondható, hogy választott témáim többnyire lehetetlenné tették, hogy valós neveket használjak publikációimban, és a sok töprengés, megbeszélés sem segített megnyugtatóan dönteni a felvetődő kérdésekben. Nincs más hátra, mint egyre finomítani a megoldásokat, egyre tudatosabban figyelni írás közben a lehetséges következményekre, és remélni, hogy a jó terepismeret felismerhető. Illúzió, hogy vissza lehetne menni az adatok ellenőrzéséért a terepre, ha minden esetben valós neveket közölne a kutató. A rontás, megszállottság és vallásos gyógyítás nem bárki számára könnyen előhívható témák, de nem ez az egyetlen akadályozó tényező. Nincs két egyforma kutató. Minden interakcióból új eredmények születnek. És sohasem léphetsz kétszer ugyanarra a terepre.